

Yeni tarixi mərhələdə milli ideya

IX MƏQALƏ

Beynəlxalq müqavilələr... Ancaq kiminlə savaşıyıq – bu bizim daxili işimizdir.

Karel Çapek

Cənubi Qafqazda ABŞ-ın integrasiya strategiyası

Ənənəvi olaraq, Amerika Birləşmiş Ştatları Cənubi Qafqaza iki geosiyasi strategiyanın nisbətində baxmışdır. Birincisi, realpolitikaya əsaslanan realizmdir. İkincisi, liberal konsepsiyaya dayanan idealizmdir. H.Kissincer bu iki xətti müqayisə edərək təklif etmişdi ki, ABŞ onların sintezində xarici siyasətini aparsın.

Belə bir mövqenin politoloji anlamı bir məqamı aydınlaşdırmaqdan başlayır. Konkret H.Kissincer Amerikanın xarici siyasəti kontekstində realizmlə idealizmin sintezi deyəndə nəyi nəzərdə tuturdu? O, burada başlıca prinsipi belə təqdim etdi: Vaşinqton hər bir regionda dəyərlərin qəbul etdirilməsinə üstünlük verməlidir. Bunun üçün “yumşaq güc”lə “sərt gücü” növbələşdirməli və lazım olanda birləşdirməlidir. Öncə, idealizm (yəni dəyərlərin “könnüllü” qəbul etdirilməsi) xətti yeridilməlidir, lakin ciddi müqavimət olanda “sərt güc”dən (hərbi güc, iqtisadi sanksiyalar, informasiya və sosial tərbiyə, kriminal dairələrdən iğtişələr üçün istifadə və s.) istifadə lazımdır.

Belə aydın olur ki, ABŞ siyasəti üçün Amerika dəyərlərinin yayılması və hər bir cəmiyyətdə siyasi şüurdan tutmuş kütlə səviyyəsinə qədər yayılması öncül məsələdir. Bu məqsədə çatmaq üçün də məhz idealist və realist metodlardan istifadə qəbul ediləndir.

Bu ümumi yanaşmanın işığında istənilən regionda Amerikanın hansı integrasiya modelinə üstünlük verdiyini anlamaq çətin deyil. Bu məqamda da iki məsələni fərqləndirmək gərəkdir.

Birincisi, ümumi olaraq ABŞ regionda neoliberalizm dəyərlərini, Qərbin siyasi idarəetmə mədəniyyətini, sosial baxışları, ictimai fəaliyyət özəlliklərini, dili, mədəniyyəti yeritməyi strateji məqsəd sayırsa, yerli mədəni, psixoloji, mənəvi, əxlaqi və s. xüsusiyyətlər Vaşinqton üçün arxa plana keçir. Onlara verilən qiymət nə dərəcədə region insanlarının Amerika dəyərlərinə uyması ilə bağlı olur. Əgər insanlar tam qəbul edirlərsə, deməli “liberaldirlər”, “demokratdirlər”, “sivildirlər”, “mədənidirlər” və s. Yox, əgər bunlara soyuq yanaşırlarsa, deməli, “köhnədirlər”, “avtoritardirlər”, “yeniliyə həssas deyillər”. O halda birinciləri təşviq etməli, ikinciləri isə neytrallaşdırmaq lazımdır.

Məsələ də burada qəlizləşir. Çünki “təşviq” yalandan layiq olmayan keyfiyyətləri kimlərsə aid etmək olur, “neytrallaşdırmaq” isə milyonların göz yaşını axıtması ilə sinonimə çevrilir. Bu cür yalançı təşviq siyasi spekulyalara, tərbiyəyə, yalançı “regional qəhrəman, demokrat siyasilərin” yağışdan sonrakı göbələklər kimi çoxlmasına, “neytrallaşdırma” isə intriqalara, münafişlərə, qeyri-sağlam rəqabətə, haqsız geosiyasi

normaların yaranmasına aparıb çıxarır.

Normal və sağlam siyasi düşüncə üçün bunların milli ideya baxımından nə dərəcədə qəbul ediləməz olduğu aydındır. Sübuta ehtiyac yoxdur. Ancaq məsələ bununla məhdudlaşmır. Bu, ikinci özəlliklə əlaqəlidir.

İkincisi, ABŞ ümumi səviyyədəki həmin nöqsanları, saxtakarlığı və yalançılığı maskalamaq üçün istehlandırıcı layihələr təklif edir. Cənubi Qafqaz üçün bu, “İpək Yolu” layihəsi boyu əməkdaşlıq zolağı yaratmaq proqramında ifadəsini tapırdı. Müxtəlif maliyyə, idarəetmə, təhlükəsizliyin təmini, iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması adı altında bir fundamental dəyər tələb olunurdu: Amerikayağı həyat təzi olmalıdır! Bunun üçün, əlbəttə, milli dövlətlərdə “idarəetmə şəffaflaşmalıdır”. Hətta, o dərəcədə ki, insanların şəxsi həyatı barədə cəmiyyət hər şeyi bilməlidir. Bu istiqamətdə cinsi pozğun olanların təbliği ayrıca yer tutur. Bir başqa xətlə feminizm yeridilir. Nümunəvi kişi obrazını, o cümlədən mərd və qəhrəman kişi obrazını ABŞ üçün keçərli olan qəhrəmanlar yaratmalıdırlar. Milli qəhrəman olmamalıdır və s.

Konkret sosial, iqtisadi, maliyyə, nəqliyyat, informasiya proqramları, təhlükəsizliyinin təmini və digər layihələrlə böyük bir geosiyasi məkənda özünə uyğun geosiyasi mənzərə yaratmağa çalışan ABŞ, əlbəttə, regional integrasiyada maraqlıdır. Ancaq bir şərtlə: bu integrasiya yerli xalqlara deyil, amerikalara xidmət etməlidir.

Bu tezis fonunda Vaşinqtonun konkret hansı modeli təklif etməsinin elə bir anlamı yoxdur. Əsas olanı odur ki, Amerikasayağı regional integrasiya reallıqda hər bir region xalqının assimilyasiyası deməkdir. Bu baxımdan Vaşinqtonun integrasiya modeli Aİ-nin, Çinin və Rusiyanın modellərindən heç nə ilə fərqlənmir.

Beləliklə, ABŞ bu üsulla Cənubi Qafqazda real olaraq heç bir uğur qazana bilməmişdir və indi də həmin vəziyyət davam edir. Hətta, bir zamanlar çox güclü və qorxunc görünən ABŞ indi çətin geosiyasi vəziyyətdədir. O, nə edəcəyini dəqiq bilmir. O dərəcədə bilmir ki, təcavüzkar Ermənistanla açıq dəstək verir və İranın geosiyasi manevrlərinə haradasa

təkan verir. ABŞ İsrail – İran münasibətlərində də təhlükəli manevrlər edir (hər halda KİV-də bu barədə informasiyalar çoxalmışdır).

ABŞ-ın Cənubi Qafqazdakı bu cür mövqeyinin prizmasında Çin və Rusiyanın integrasiya modelləri maraqlıdır.

Regional integrasiyada “Çin müdrikliyi”

Çin Aİ və ABŞ-dan fərqli fəlsəfə işığında Cənubi Qafqazda “görünməyə” və hətta “ışıq saçmağa” çalışır. Bunu olduqca ehtiyatlı və demək olar ki, siyasi məqamı hiss etmədən həyata keçirmək istəyir. Çin Cənubi Qafqazda siyasi deyil, iqtisadi, enerji, nəqliyyat, loqistika, yeni istehsal yerlərinin inşası, dil və mədəniyyətlə təsir etməyə cəhdlər göstərir. Mərkəzi Asiyada da eyni vəziyyətdir. Bunun üçün Çin “Bir Kəmər, bir yol” qlobal layihəsinin punktlarından yararlanmağa çalışır. Onlar iqtisadi, geosiyasi, enerji, nəqliyyat, loqistika, informasiya və digər “yumşaq faktorları” əhatə edir.

Pekin konkret olaraq hər hansı regional integrasiya modelini təklif etmir. Lakin atdığı addımları vahid bir bucaq altında birləşdirəndə özünə uyğun bir integrativ geosiyasi modelinin reallaşmasına cəhd hiss olunur. Burada Çin üçün təklif etdiyi qlobal layihənin Cənubi Qafqazda hər bir dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilk sıradadır. Bunun üçün, o, Azərbaycanla da, Ermənistanla da geniş əməkdaşlıq edə bilər. Hətta, Ermənistanla Azərbaycanın əleyhinə nəticə verə biləcək yardım göstərə bilər.

Onun Cənubi Qafqaz məsələsində İranla hansı dəyərləri bölüşdüyü hələ tam aydın deyildir. Bu istiqamətdə də rəsmi Pekin situasinya müəyyən balansda saxlamaqla gələcək hərəkətlər üçün manevr imkanlarını saxlamağa çalışır.

Pekin Moskva ilə Mərkəzi Asiyada olduğu kimi, Cənubi Qafqazda da maraqları üst-üstə düşür. Lakin Çin heç bir kəskinləşməyə getmir. Onu digərlərindən fərqləndirən başlıca cəhət bundan ibarətdir. Bu, o deməkdir ki, rəsmi Pekin güclü maliyyə sərf etməklə geosiyasi meydana mövcudluğunu daha uyğun şərait yaranana qədər saxlamaq strategiyasını

seçmişdir. Müdrik Çin hələ gözləyir! Bundan nə qazanacağını zaman göstərəcək! Bu aspektdə Çinin Türk Dövlətləri Təşkilatına münasibəti də maraqlıdır.

Zahirən rəsmi Pekin heç bir etiraz bildirmir. Eyni zamanda, öz ərazisində yaşayan türklərin TDT-yə ümid yeri kimi baxmasını da qəbul etməz. Hətta adi simpatiya belə Pekində qıcıq yarada bilər. Ancaq hazırda vəziyyət elədir ki, Çindən başlayan “Orta Dəhliz” böyük bir ərazidə məhz TDT coğrafiyasından keçir. Burada hər hansı “qırılma” “Bir kəmər, bir yol”u arxivə ata bilər. Bir sıra mütəxəssislər TDT-yə alternativ yollardan bəhs edirlər. Lakin tarixi təcrübə göstərir ki, həmin alternativlər həm risklidir, həm də sabitliyin olmadığı yerlərdir. Gələcəkdə alternativlərin Çinə hansı səviyyədə baş ağırtı yarada biləcəyini Pekin yaxşı bilir.

Bundan başqa, Çinin layihəsində Avropa faktoru ciddi yer tutur. Avropaya gedən ən etibarlı yol isə TDT-dən keçir! Deməli, bu təşkilatla əlaqə Çin üçün böyük geosiyasi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə ona görə ki, TDT hazırda dünyada sürətlə inkişaf edən potensialı təşkilatlardan biridir.

Çin üçün başqa bir integrasiya nümunəsi Rusiyanın irəli sürdüyü Avrasiya integrasiya modeli ilə bağlıdır. Belə çıxır ki, Çinin Cənubi Qafqazda arzuladığı integrasiya modeli hələ tam aydın deyildir və belə bir şəraitdə milli ideyaya onun necə təsir etdiyi də məlum olmur. O zaman, Çin məsələsinin bir müddət Cənubi Qafqazda aparıcı geosiyasi faktor ola biləcəyini proqnozlaşdırmaq çox çətindir.

Bunun fonunda Rusiya bu istiqamətdə kifayət qədər qətiyyətli və ardıcıl görünür. O cümlədən, Cənubi Qafqazda ineqrasiyaya çox can atır.

“Rus dünyası” integrasiya modeli

Rusiya Qərb və Çindən fərqli olaraq bir neçə yüz il Cənubi Qafqazda aparıcı geosiyasi güc olmuşdur. Bu fakt onun tarixi, mədəni və geosiyasi aspektlərdə regional integrasiyada daha şanslı olmasına dəlalət edir. Lakin bunun üçün Moskva indiyə qədər Cənubi Qafqazda yeritdiyi geosiyasi kursa ciddi düzəlişlər

etməlidir. Çünki Rusiya bu müddətdə əsas olaraq imperiya ambisiyaları ilə regiona münasibət bildirmişdir.

Bunu bütün sferalarda, o cümlədən, dil və mədəniyyət aspektlərində açıq görmək olur. Ruslar Azərbaycan dilini öyrənmirlər, rus diplomatlar bir kəlmə belə Azərbaycan dilində danışmamışlar, mədəniyyətdə də özlərini aparıcı hesab edirlər. Bu məqamlar Rusiyanın regional integrasiyaya radikal və əsas olaraq öz şəxsi maraqları baxımından yanaşmasını şərtləndirir. Buna görə də, Rusya Cənubi Qafqazın integrasiyasında bu qədər böyük potensiala malik olmasına baxmayaraq, real bir iş görə bilməmişdir. Əksinə, onun adı daha çox yerli dövlətlər arasında münaqişə yaratmaqda hallanır.

Bu baxımdan MDB, Avrasiya İqtisadi Birliyi və KTMT kimi təşkilatların Cənubi Qafqazda effekti minimumdur. Bu təşkilatlar çərivəsində regionda hər hansı integrasiyadan söhbət gedə bilməz. Əksinə, Gürcüstan MDB-dən uzaqlaşmış, Ermənistan da uzaqlaşmış kimidir. Nə Gürcüstan, nə də Azərbaycan KTMT-də yoxdur, olmaları da gözlənilmir. MDB çərivəsində əməkdaşlıq daha çox ikitərəfli xarakter daşıyır. Rusiyanın təklif etdiyi və yaratdığı təşkilatların nüfuzu çox aşağıdır.

Bunların fonunda Moskvanın tələbkarlıqla dil və mədəniyyət məsələsini ortaya atması başa düşüləndir. Ölkələri dövlət kimi integrasiya etməyə gücü çatmayan bir dövlət dil və mədəniyyəti ilə burada qalmağa çalışır. Lakin milli ideyanın geosiyasi kontekstində əhəmiyyətli olan iki məqam unudulmamalıdır

Birincisi, Rusiya dil və mədəniyyətdə regionda uğurlu olsa belə (hələ belə olduğu görünür), regional integrasiyaya töhfə verə bilməyəcək. Çünki integrasiya edən dövlət kimi müasir dövlətçiliyin tələblərinə cavab verə biləcək konsepsiyası yoxdur. Rusiya Cənubi Qafqaz üçün heç bir yeni ümidverici bir integrasiya layihəsi təklif edə bilmir. Davamlı olaraq dil və mədəniyyətdən bəhs etmək integrasiya aspektində boş yerə havanı dalğalandırmaqdır.

İkincisi, Rusiya Cənubi Qafqazda milli ideya fonunda digər güclü dövlətlərlə rəqabətə hazır görünür. Doğrudur, bu məqamda onun ABŞ, Aİ və Çin kimi güclü mərkəzlərdən elə bir fərqi yoxdur, yeni onlardan zəif deyildir. Lakin “uğursuz ineqratorlar kvartetində” olmaq Moskva üçün real nə vəd edir ki? Rəqiblərin də uğursuz olmasından yaranan təsəllimi? Sərf edirsə, olsun!

Ancaq zaman dayanmır. Situasiya anbaan dəyişir. Və meydana yeni perspektivli güclər çıxa bilər. Bu sırada mütəxəssislər ilk olaraq Türk Dövlətləri Təşkilatını (TDT) göstərirlər! Xüsusilə, milli ideyanın geosiyasi kontekstində ən cəlbədiçi və real faktor kimi TDT görünür!

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru